

Sudan: İçerki meselemi, daşarky güýçler çekişmesiniň bir parçasyny?

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Publisistika

написано kitapcy | 26 января, 2025

Sudan: İçerki meselemi, daşarky güýçler çekişmesiniň bir parçasyny? SUDAN: İÇERKİ MESELEMI, DAŞARKY GÜÝÇLER ÇEKİŞMESİNİŇ BIR PARÇASYMY?

Sudanda 2023-nji ýylyň 15-nji aprelinden şu güne čenli Abdylfettah el-Burhanyň golastyndaky goşun bilen Omar el-Beşiriň döwri 2003-nji ýyldan bäri aýratyn ýeñillilikleri edinen we barha güýçlenýän Muhammet Hamdan Dagalonyň (Hamidti) başynda duran Çakgan kömek güýçleriniň arasynda gazaply çaknyşyklar bolup geçýär. 30-njy aprelde eýýäm ölenleriň sany 528-e ýetdi. Geçen hepde taraplar ABŞ-nyň öñbaşçylyk eden ýaraşyk arakesmesi bilen ylalaşanam bolsalar, çaknyşyklar dowam edýär.

Ýurtdaky kese ýerliler ýurtdan çaltlyk bilen çyksa, käbir ýurtlar ilçihanalaryny götürdiler. Ýakyn wagtda taraplaryň arasyndaky çaknyşyklaryň togtamak ähtimallygy barha azalýar, ýurtdaky konfliktler bolsa barha çuñalýar.

• Meseläniň düýbi

Aslyýetinde Sudan 1956-njy ýylda garaşsyzlygyny alandan bäri hiç wagtam doly asudalyga ýetip bilmedi.

Ýurda köplenç harby hökümetler agalyk etdi, demokratik

hökümeye geçiş döwri tamamlanyp gidibermedi. Şeýle-de, ýurduň geostrategiki ýerleşishi, ýerasty baýlyklarynyň känligi we köpmilletli etniki gurluşy sebäpli daşarky güýçleriň täsirine hemise açyk boldy.

Sudan bilen 2011-nji ýylда garaşsyzlygyny yqlan eden Günorta Sudanyň arasynda 1955-nji ýylда başlan we arakesmeli ýagdaýda onlarça ýyla çeken ganly çaknyşyklara parallelilikde 2003-nji ýylда bolup geçen Darfur konflikti we el-Beşiriň 2009-nji ýylда Halkara Sudda genosidden aýyplanmagyna sebäp olan işi ýaňy agzy aşa ýetip barýan ýurdy garyplyga gark etdi. Yüz müňlerçe adam wepat boldy, millionlarçasy göç etdi.

Häzir bolup geçýän konflikte seretmeli bolsa, Çakgan kömek güýçleriniň aňyrsy 1989-nji ýylда harby döwlet agdarlyşygyny geçirip häkimiýet başyna gelen we 2019-nji ýylda özü-de döwlet agdarlyşygy bilen gyrakladylan Omar el-Beşiriň Darfura gönükdiril ulanan «Janjawid» milisiýa otrýadyna çenli uzaýar. Doganlar Dagalolaryň emele getiren hökümeti Sudanda alyp barýan paramilitaristik işleri bilen bir hatarda el-Beşiriň döwründe käbir ygtyýarlyklara eýe bolup, ýurtda altyn känlerini ýöretme hukugyny eýeledi.

Dagalolaryň maşgalasyna berilen bu ýeňillik arkaly Hamidiň görlüp-eşdilmedik baýlyk toplady we harbylary-da soňky orna süýşürjek derejede özüne garaşly güýçleriň ýurtdaky täsirini konsolidirledi.

2019-nji ýylda harbylar el-Beşiri agdarandan soň harbylardan we raýat edaralaryndan düzülen hem-de ýurdy raýat hökümetine tabşyryp biljek müddeti dolandyrjak Dolandyryş geňesini gurdy. 2021-nji ýylda bolsa harbylaryň başynda oturan el-Burhan häkimiýeti raýat hökümetine tabşyrma müddetini paltalap ikinji döwlet agdarlyşygyny geçirdi-de, Dolandyryş geňesindäki raýat işgärleri we premýer-ministri wezipeden boşatdy.

Bu gezek ony Hamidiň hem goldady. Dolandyryş geňesiniň başlygy el-Burhan boldy, başlygyň orunbasary wezipesini-de Hamidiň eýeledi.

Çakgan kömek güýçleriniň harbylara birikmegi bilen başlan müddet bolsa Hamidtiniň ýeňilliklerinden we elinde saklaýan güýçden el çekmek islemändigi sebäpli petige diredi. Netijede

taraplaryň arasynda apreliň ortasynda çaknyşyklar başlady. Taraplar hüjümleri garşıdaş tarapyň başladandygyny aýdyp, biri-birlerini günükärleýärler.

• Daşarky faktorlar

Arap dünýäsi bilen bir hatarda Afrikanyňam möhüm ähmiyetli ýurdy bolan we Gyzyl deňizi erňekleyän Sudanda başlan çaknyşyklar sebit ýurtlaryny-da, Sudanda bähbitleri bolan başga ýurtlary-da gayga goýdy.

Sudanyň serhetdeş goňşularry Eritreýa, Efiopiýa, Günorta Sudan, Merkezi Afrika Respublikasy, Çad, Müsür, Liwiýa. Sebitiň şonsuzam ynjk gurluşy bar.

Çad bolup biläýjek bosgun akymyna garşı Sudan bilen araçäkdäki gümrük postlaryny ýapmakçy bolsa-da, bosgunlaryň öňüni alardan ejiz gelýär.

2011-nji ýylda Sudandan bölünen Günorta Sudan çaknyşyklaryň haýal etmän togtadylmagy we durnukly ýaraşygyň baglaşylmagy üçin taraplar bilen gepleşikler geçirýär.

Müsür hem öz gezeginde Günorta Sudan bilen gepleşikler geçirip, çaknyşyklary soñlandyrmak üçin diplomatik synanyşyklary edýär.

Aslynda-ha, Müsüriň ýurda durnuklylyk getirip biljekdigi pikiri bilen el-Burhany goldaýandygy barada maglumatlar bar. Liwiýada bolsa Halife Hafteriň Hamidtini goldaýandygyny bilmeyän ýok.

Pars aýlagy ýurtlary, ylaýta-da Birleşen Arap Emirlikleri (BAE) üçin Sudanyň gymmaty aýry. BAE-niň Sudanhň Gyzyl deňiz kenarynda Abu Amama portunu gurmakçy bolýandygy, altın magdanyny işläp çykarýanlaryň hatarında ýer alýandygy we Sudanda çykarylýan altynyň BAE-niň üstünden satýandygy mälim. Munuň bilen birlikde Hamidtiniň şahsy baýlygynyňam BAE-dedigi aýdylýar.

Aslynda BAE-niň 2019-njy ýıldan bări el-Burhan we Hamidtiniň arasynda deňagramlylyk syýasatyny ýöretmäge synanyşyandygy, emma soňky bolup geçen çaknyşyklar bilen birlikde Hafteriň üstünden Hamidtä goldaw berilýändigi-de öñe sürülüýär.

Sudanyň ähmiýeti ABŞ üçin 70-nji ýyllarda bolup geçen nebit konflikti we 1979-njy ýyldaky Eýran Yslam Rewolýusiýasyndan soň hasam artdy.

ABŞ-nyň «Chevron» kompaniýasy 1974-nji ýylda günorta we günorta-günbatar Sudanda nebit-gözleg işlerine başlan ilkinji daşary ýurt kompaniýasydyr.

Başga-da amerikan, kanadaly, fransuz nebit-gözleg kompaniýalary Sudanda ýeñillilikler edindi.

Ýurtda dowam edip gelen içerkى gapma-garşylyklar sebäpli amerikan kompaniýalaryna garşy hüjümler bolup geçdi we käbir amerikan kompaniýalary gyra çekilmäge mejbür boldy. ABŞ-nyň Sudan bilen diplomatiki gatnaşyklary bolsa inişli-çykyşly boldy. 1993-nji ýylda Sudany terrorçylygy goldaýan döwletleriň sanawyna goşan ABŞ 1996-2002-nji ýyllarda Hartumdaky ilçihanasyny ýapdy. 2002-nji ýyldan soň diplomatiki gatnaşyklar täzeden ýola goýuldy. ABŞ 2005-nju ýylda günortanyň referendum geçirmegine we Sudan bilen Günorta Sudanyň arasynyň bölünmegine şert döredýän gepleşiklerde aktiw rol oýnady.

2019-njy ýyldan soň bolsa ABŞ Sudan meselesini köp möçberde BAE-niň we Saud Arabystanynyň üstünden dolandyrmagy saýlap aldy. Şular ýaly strategik ähmiýete eýe we şolar ýalam ynjk gurluşy bolan Sudanda Orsyýetiň bolmazlygy mümkün däl.

Sowet Soýuzy döwründe sebitleýin üýtgeşmeler, ABŞ faktory we SSSR-iň Owganystany okkupirlemegi gatnaşyklara ýiti täsirini ýetirdi. Wladimir Putiniň Orsyýetiň döwlet ýolbaşçysy bolandab soň durnuklylyk gazanyldy.

Orsyýetiň nukdaýnazaryndan Sudan Afrika kontingentine açylan gapy. Orsyýetiň el-Beşire Darfurda BMG-nyň ýarag embargosyny bozup, ok-däri serişdelerini kömek edendigi barada jedelli maglumatlar bar. Sudan bolsa Krymyň Orsyýete birikdirilmegini ykrar edýän ýürtlaryň hataryna girýär. Ukraina ursy bilen birlikde Orsyýet Sudan bilen gatnaşyklaryny hasam berkitmegini ugruna çykdy.

2023-nji ýylyň fewralynda soňky Afrika gezimine çykan Orsyýetiň Daşary işler ministri Sergeý Lawrow Sudanda-da resmi duşuşyklary geçirdi. ABŞ-nyň nägileliklerine garamazdan,

Orsyýetiň Gyzyldeňiz kenarynda harby baza gurmagyna garaşylýar.

Çaknyşyklaryň başlamagynyň yzysüre Orsyýetden gelen birinji garşylyk taraplaryň arasynda haýal etmän atyşygy bes etmäge çagyryş boldy. Orsyýetiň Sudandaky güýjüniň ýene bir subutnamasy ýurtda el-Beşir döwründe almaz we altyn känlerini işletmek boýunça käbir ýeñillilikleri alan «Wagner» toparydyr. «Wagner» üçin Sudan el çekip bolmajak girdeji çeşmesi. Sudan «Wagner»-iň Liwiýadaky, Merkezi Afrika Respublikasyndaky harby bazalarynyň gözegciliği we transport liniýalary babatda-da möhüm ähmiýete eýe.

• **Ynsanperwer konflikt**

15-nji aprelden öňem dowam edip gelen uruşlar we etniki çaknyşyklar sebäpli Sudanda ynsanperwer konflikt bardy.

BMG-nyň Gumanitar kömek koordinasiýasy boýunça ofisiniň (OCHA) berýän maglumatyna görä, ilatynyň üçden biri, ýagny, 15,8 milliony gumanitar kömege mätäç Sudanda bu çaknyşyklar sebäpli ynsanperwer konflikt katastrofiki möçberlere ýetip biler.

Çaknyşyklar zerarly adamlar öýünden çykyp, lukmanlaram hassahanalara gidip bilenok, saglygy goraýyış ulgamy doly çökmegiň gyrasynda dur. Hartumdaky saglygy goraýyış edaralarynyň 61%-iniň gappsy gulply, olaryň bary-ýogy 16%-i işläp bilýär.

Nyrhlaryň galandygy sebäpli azykönümlerini we ýangyc alyp bolanok. Arassa suw tapyp bolmaýandygy sebäpli köpcülikleýin ýokanç keselleriň çaltlyk bilen ýaýramagyndan howatyr edilýär. Eýýämden serhetdeş ýurtlara göchä-göçlük başlady. BMG çaknyşyklaryň dowam eden ýagdaýynsa diňe Çada gitjek göçegçileriň sanynyň 350 müňe ýeteňkirlejekdigini çak edýär. Bu ýagdaý öñdenem ynjk sebit üçin aşagyndan çykyp bolmajak juda agyr jogapkärçilik bolup öñe çykýar.

• **Çaknyşyklaryň soňy nirä barýar?**

Görlüsi ýaly, Sudanda içerkى dinamikalar bilen bir hatarda daşarky faktorlar sebäpli-de örän çylşyrymly ýagdaý bar.

Şol sebäpli-de çaknyşyklaryň ümzüginiň graždanlyk urşuna gönügip-gönükmnejeg8 ýa-da agzalalygyň goňşy ýurtlara syçrama ähtimallygy babatda çaklamalary etmek kyn. Emma ýakyn wagtda iki aýry harby toparlanşygyň arasynda çaknyşyklar soñlanjaga meñzänok. Daşarky güýçleriň aýry-aýry taraplary goldamagy-da konfliktiň uly güýçleriň özara göreşiniň bir bölegine öwrülip biljegi-de çaknyşyklaryň entek dowam etme ähtimallygyny güýclendirýär.

Gülru GEZER,
Los-Anželes konsullygynyň öñki konsuly.
@g_gulru
Duşenbe, 01.05.2023 ý. Publisistika